Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 6(40) 2024

УДК 321.7:316.3(477)](091)](045)

https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-6(40)-476-488

Ткачук Лариса Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20307, тел.: (067)909-09-06, https://orcid.org/0000-0003-3337-2540

Ткачук Мирослава Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20307, тел.: (067) 729-43-98, https://orcid.org/0000-0001-6456-6730

ДЕМОКРАТІЯ ЯК ЦІННІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРІЯ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ДОБИ

Анотація. Успішність шляху сучасної Української держави до демократичного світу багато в чому залежить від того, наскільки суспільство готове до сприйняття нової демократичної ціннісної системи. Розвиток в свідомості українців цінностей демократії є нагальною потребою сьогодення. Значення демократичних цінностей виявляється також і в контексті війни. Демократизація охоплює всі сфери суспільного життя, всі соціальні прошарки. Вона є водночас і виявом, і складовою духовного збагачення суспільства, важливим чинником духовної самореалізації особистості. Важливою теоретичною проблемою, що поєднує психологічні, філософські, педагогічні, організаційно-правові та інші складові є вплив демократизації в українському суспільстві на формування духовних цінностей та світогляд студентської молоді.

У статті розкрито сутність понять «демократія», «демократичні цінності». З'ясовано, що ядро демократії становлять громадянство і громадянськість. Наголошено, що демократія сприяє розвитку людини як моральної особи, формує в ній почуття власної гідності, що є головною умовою існування громадянина у його стосунках з державою і владою.

Стверджується, що демократичний устрій України спонукає українців шукати демократичні моделі у минулому. Доводиться, що український народ має власні історичні витоки, механізми та особливості формування демократичних традицій. Окреслено суспільно-історичні передумови формування цінностей демократичного суспільство в Україні, починаючи з часів задовго до появи першої в історії слов'янства державності – Київської Русі. Встановлено, що історична спадщина українців створила фундамент для розуміння та цінування демократичних цінностей.

Доведено, що найефективнішим механізмом утвердження нової ціннісної моделі є освіта, яка забезпечує перетворення зовнішніх (суспільно унормо-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 6(40) 2024

ваних) світоглядних стандартів у внутрішню потребу особистості, формування світоглядних орієнтирів і переконань у процесі становлення людини як особистості. З'ясовано, що впровадження демократичних цінностей в освітній процес передбачає перехід від ідеологічної, патріотичної спрямованості, підкріпленої емоційною компонентою, в усвідомлений механізм діяльності, враховуючи дотримання загальнолюдських цінностей, громадянську активність та зрілість.

Ключові слова: демократія, цінності, українське суспільство, історія, виклики сучасної доби, Європейська інтеграція, демократичне суспільство**,** демократичні цінності, моральний розвиток, освіта.

Tkachuk Larysa Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadovaya St., Uman, 20307, tel.: (067) 909-09-06, https://orcid.org/0000-0003-3337-2540

Tkachuk Myroslava Mykhailivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadovaya St., Uman, 20307, tel. (067) 729-43-98, https://orcid.org /0000-0001-6456-6730

DEMOCRACY AS A VALUE OF UKRAINIAN SOCIETY: HISTORY AND CHALLENGES OF THE PRESENT

Abstract. The success of the modern Ukrainian state's path to the democratic world largely depends on the extent to which society is ready to accept the new democratic value system. The development of democratic values in the minds of Ukrainians is an urgent need of our time. The importance of democratic values is also manifested in the context of war. Democratization covers all spheres of public life, all social strata. It is both a manifestation and a component of the spiritual enrichment of society, an important factor in the spiritual self-realization of the individual. An important theoretical problem that combines psychological, philosophical, pedagogical, organizational, legal and other components is the impact of democratization in Ukrainian society on the formation of spiritual values and the worldview of student youth.

The article reveals the essence of the concepts of "democracy" and "democratic values". It is found that the core of democracy is citizenship and citizenship. It is emphasized that democracy promotes the development of a person as a moral person, forms a sense of self-esteem, which is the main condition for the existence of a citizen in his or her relations with the state and the authorities.

It is argued that the democratic system of Ukraine encourages Ukrainians to look for democratic models in the past. It is proved that the Ukrainian people have their own historical origins, mechanisms and peculiarities of the formation of democratic traditions. The author outlines the socio-historical prerequisites for the

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 6(40) 2024

formation of the values of a democratic society in Ukraine, starting long before the emergence of the first statehood in the history of Slavs - Kyivan Rus. It is established that the historical heritage of Ukrainians has created a foundation for understanding and appreciating democratic values.

It is proved that the most effective mechanism for establishing a new value model is education, which ensures the transformation of external (socially normalized) worldview standards into the internal need of the individual, the formation of worldview guidelines and beliefs in the process of becoming a person. It is found that the introduction of democratic values in the educational process involves a transition from an ideological, patriotic orientation, supported by an emotional component, to a conscious mechanism of activity, taking into account the observance of universal values, civic activity and maturity.

Keywords: democracy, values, Ukrainian society, history, challenges of the present, European integration, democratic society, democratic values, moral development, education.

Постановка проблеми. Політичним трендом кінця XX – початку XXI століття стає значне поширення ідейних цінностей демократії та розбудова на цій основі демократичних держав. Для незалежної України, що обрала стратегію на інтеграцію до європейського співтовариства, має бути чітким усвідомлення того, що в сучасному світі будь-які політичні, соціально-економічні, культурні чи інформаційні процеси в кожній окремій країні неминуче оцінюються на відповідність міжнародній системі цінностей, закріпленій відповідними документами ООН та іншими міжнародними організаціями. Демократичні цінності сучасної України мають бути зорієнтовані на європейську модель.

Успішність шляху сучасної Української держави до демократичного світу багато в чому залежатиме від того, наскільки суспільство готове до сприйняття нової демократичної ціннісної системи. Адже в іншому разі, попереджає Данкворт Растоу, «посилюватиметься поляризація суспільства, яка неминуче призведе до дезінтеграції та розколу за регіональною, етнічною або якоюсь іншою ознакою» [1, с. 7].

Демократизація є загальною тенденцією сучасного суспільного розвитку. Демократизація освіти, виховання, життєдіяльності студентів є невідворотним явищем, яке необхідно навчитись підтримувати та втілювати в життя. Саме тому дослідження впливу демократизації в українському суспільстві на формування духовних цінностей та світогляд студентської молоді є важливою теоретичною проблемою, що поєднує психологічні, філософські, педагогічні, організаційно-правові та інші складові.

Значення демократичних цінностей виявляється також і в контексті війни. Збереження демократії та громадянських свобод під час війни показує, що демократичні ідеали стали складовою частиною життя кожного

громадянина України. Відчуття відповідальності перед державою і громадянською спільнотою є тим, що зберігає демократичні цінності та дозволяє зберегти їх у будь-якій складній ситуації, включаючи війну. У військовому конфлікті такі цінності, як свобода, права людини, демократія та правова держава, є особливо важливими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес демократизації досліджується у працях загальновизнаних теоретиків демократії Г. Алмонда, Р. Арона, С. Верби, С. Гантінгтона, Л. Даймонда, Р. Даля, Р. Дарендорфа, А. Лейпхарта, Дж. Сарторі, Ф. Шміттера, Г. О'Доннела, Р. Пайпса, А. Пшеворського, Ф. Закарії, Х. Лінца, А. Степана та ін. А. Етціоні, Д. Аркібуджі, Т. Каротерс та ін.

Розробку проблематики демократії у її соціально-ціннісному значенні започаткував німецький дослідник Юрген Габермас – німецький філософ і соціолог, представник комунікативного напряму в філософії у своїх роботах: «Теорія комунікативної дії» та «Мораль і комунікація» [2]. Ціннісні аспекти демократії розвинули інші представники західної політичної науки. Для Дж. Шумпетера демократія – це метод інституційного узгодження інтересів при прийнятті рішень для загального блага [3]. На думку Ж. Бюрдо, демократія нині – це і філософія, і спосіб життя, і релігія, а потім як похідне від них – форма правління [4]. За баченням відомого італійського конституціоналіста Дж. Мараніні, демократія – кінцева мета, вища цінність будь якої влади [5]. Іншими словами, «при всьому різноманітті відтінків змісту демократії у ціннісних настановах західної політико-правової думки демократія, як політична та правова цінність і світоглядний ідеал, стала невід'ємним елементом політичної свідомості мільйонів громадян» [6, с.63].

В Україні наявна певна кількість наукових досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам феномена демократії. Серед них праці В. Андрущенка, М. Головатого, Л. Колесник, С. Кострюкова, А. Кудряченка, В. Кременя, Г. Куц, Н. Латигіної, Т. Матусевич, Л. Ордіної, І. Постоленко, О. Радченко, Л. Шелюк та ін. Так, результати дослідження Л. Колесник і Т. Матусевич (2019), засвідчили існування певних викликів, – домінування «вузького» розуміння демократії серед української освітньої спільноти, присутність рудиментів радянської системи в сучасному освітньому середовищі, наявність деякого відчуження знання про демократію і звуження їх до окремої дисципліни [7]. Матвієнко О.В., Цихмейструк О.М. (2020) розкрили поняття демократії в сучасних історичних реаліях через призму розвитку освіти [8].

В Україні з кожним роком набуває все більше зростає інтерес до дослідження демократії крізь призму ціннісного підходу (праці Т. Андрійчук, О. Бабкіної, А. Колодій, О. Кисельової, Ю. Левенця, М. Михальченка, П. Сліпця, Ю. Шайгородського та ін.). Важливі ідеї та пропозиції щодо впровадження демократичних цінностей в освітню практику в Україні, враховуючи виклики, що виникають у епоху пост-правди та війни представ-

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 6(40) 2024

лені О. Безбородько, Н. Іванець, С. Терепищим та ін. у матеріалах Міжуніверситетського круглого столу «Демократичні цінності в освіті: виклики та можливості в епоху пост-правди» (2023) [9].

Мета статті – дослідити феномен «демократія» крізь призму європейських та українських цінностей.

Виклад основного матеріалу. Однією з найдавніших, найяскравіших і далеко неоднозначних цінностей, які людство за всю історію свого свідомого існування напрацювало, сповідує і використовує, є демократія. Поняття демократії формувалося історично і з розвитком людства воно постійно змінюється. Звернення до енциклопедичних та довідникових видань дає підстави стверджувати, що найбільш повно трактує поняття «демократія» політологічний словник: «Демократія (від грецького *demokratia* – народовладдя) – державний режим, стан політичного життя, за якого державна влада здійснюється на основі принципів широкої і реальної участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики, утворенні та діяльності органів державної влади…..Ознаки демократії: панування у державі законності, розвинена система законодавства, високий рівень розвитку прав і свобод людини, дієвість гарантування цих прав і свобод, визнання права всіх громадян на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їхньою діяльністю, вплив на прийняття спільних для всіх рішень на засадах загального, рівного виборчого права у процедурах виборів, референдумів…Демократія – це духовний стан людей, характер їхніх уявлень про самих себе, про свої права, можливості та обов'язки. Демократія буває такою, якою є люди. Разом з тим, демократія – важлива і універсальна політична умова й засіб оптимізації, організації, функціонування й вдосконалення суспільства й держави, вільного розвитку особистості» [10, с.179–180].

Для детальної характеристики демократії необхідно розкрити її сутність як сукупності моральних, політичних і правових цінностей. Ці цінності поза людським буттям не існують, вони стають соціальними орієнтирами і принципами поведінки особи та людських спільнот через соціальну свідомість, усвідомлення власних інтересів і здатність захищати та реалізовувати їх. Це означає, що демократія припускає наявність свідомого і активного громадянина, здатного до самоорганізації і самоуправління.

Ядро демократії становлять громадянство і громадянськість. Вони означають не стільки формальну належність людини до держави, політико-юридичний зв'язок із її структурами, скільки «розвиненість соціальної свідомості й індивідуальної гідності, спроможність людини усвідомлювати власні інтереси і захищати їх зі знанням справи та з урахуванням інтересів усього суспільства» [11, с.81].

Демократія має, без сумніву, моральне значення. Вона утворює той життєвий суспільний простір, який забезпечує рух до єднання соціально існуючого і морально «повинного», утворює духовний клімат, в якому

моральні доброчинності існують не всупереч обставинам, а саме завдяки їм. Вченими відзначається, що системоформуючими цінностями є саме моральні цінності, значення яких підсилюється в періоди трансформацій, коли настановлення, переконання, ідеї переглядаються й переосмислюються [12, с. 9].

Італійський філософ і політичний діяч Джузеппе Мадзіні (Мацціні) (1805–1872) у маніфесті «Обов'язки перед країною наголошував, що сповідування моральних принципів кожною нацією, кожною людиною приведе їх до визволення та щасливого життя у союзі вільних і рівноправних народів. Саме тому велику увагу Мацціні надає процесові морального удосконалення кожного члена нації, тобто моральному поступу, який є підґрунтям справжньої демократії, інакше ж: «Є лише фрагменти демократії, але немає Демократії. Надайте загальне виборче право народові не готовому до нього, і він, піддавшись огидним реакційним почуттям, торгуватиме цим правом або користуватиметься ним на зле; у всіх частинах держави виникне нестабільність, пусткою обернуться великі об'єднавчі заповіти й турботи про майбутнє, які обіцяє сильне і прогресуюче життя нації. Ви можете скільки завгодно розвивати матеріальні інтереси, але якщо моральний поступ не випереджає їх, то, напевне, збільшите уже занадто великі багатства небагатьох, а маса виробників не відчує поліпшення свого становища. Більш того, зросте егоїзм, фізичні насолоди придушать все, що є шляхетним у людській натурі» [13].

Демократія сприяє розвитку людини як моральної особи, формує в ній почуття власної гідності, що є головною умовою існування громадянина у його стосунках з державою і владою [14, с.294]. Проте це не означає, що інституціоналізація системи демократичних цінностей передбачає їх одномірне сприйняття всіма членами суспільства. Соціальне розшарування, ідеологічний плюралізм, специфіка психіки людини не можуть забезпечити ідентичне для всіх сприйняття ідеалів демократії. Головним для демократичного розвитку суспільства, забезпечення народовладдя, дотримання і реалізації цінностей демократії є підтримка більшістю її основоположних принципів [14, с.294].

Демократичний устрій України спонукає українців шукати демократичні моделі у минулому. Потяг до справедливості, колективістських форм влаштування життя, народовладдя були притаманні українству ще задовго до появи першої в історії слов'янства державності – Київської Русі. Первинні елементи слов'янської народної демократії пізніше стають зафіксованими в таких важливих державотворчих документах, як «Руська правда» Ярослава Мудрого, «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Повісті минувших літ». Чи не найпершим в Європі порушив тему суспільної злагоди, національного єднання та високого патріотизму автор «Слова о полку Ігоревім». Відтоді висока моральність надовго поселилася в національному пантеоні цінностей

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 6(40) 2024

українського народу. Особливої ваги моральні чесноти еліти набувають при формуванні кадрового складу державних діячів та службовців, коли важливо «остерігатися зажерливих і не довіряти їм керівних посад у республіці… Мудрі не допустять до державної служби людину незнатну за походженням або заплямовану, бо за великий скарб свободи вважають доблесть вільного батька…» [15, с. 334].

Українсько-польський релігійний діяч, мислитель-гуманіст доби Відродження Станіслав Оріховський (1513 – 1566) писав: «коли добірних мужів залучатимеш до сенату, ні про що так не дбай, як про те, щоб між сенаторами була належна згода. Бо ніщо так швидко не руйнує держави, як чвари в сенаті… хай [сенатори] душу мають не затуманену ворожістю. Не обплутану ненавистю, не сліпу від заздрощів, хай щиро і чистосердно бачать, що шкодить, а що корисне державі» [15]. Держава в Оріховського має яскраво ціннісний вимір – вона мусить базуватися виключно на праві, яке, у свою чергу має ґрунтуватися на моралі. Душею держави є справедливість і добро, а її силою – приватна власність, саме вона може гарантувати і свободу, і справедливість. С. Оріховський стверджував необхідність дотримання принципу загального блага, блага народу, яке виражалося в патріотизмі, служінні державі – що є досить складно, адже «найважче у світі керувати державою» [15, с. 33].

Для українського релігійного і літературного діяча раннього нового часу, преподобного Івана Вишенського (близько 1550 – після 1621) головною цінністю державного життя стала людина. Мислитель обстоював ідею звільнення трудової людини від земного зла, виявлення й утвердження її гідності, розкриття і здійснення в реальному земному житті засад добра, справедливості, рівності, братерства [16].

Визначний діяч епохи бароко – Феофан Прокопович (1681–1736) зазначав, що навіть спадкова та виборна монархії першопочаток беруть від народу і за його згодою, і воля народу делегується монарху і визначає його волю [17, с. 343–344]. Верховна влада повинна мати за мету загальну користь, дбати про добробут народу, державну безпеку, мир, внутрішній порядок, правосуддя, освіту тощо.

На думку українського філософа XVIII ст. Якова Козельського (1729 – 1794) державний лад слід встановлювати у відповідності до ціннісної системи суспільства, оскільки «якщо розташувати суспільство так, щоб як звичаї допомагали добрим законам, так і закони – добрим звичаям, то таке суспільство буде тривало благополучним і тим довше, чим довше злагода між звичаями та законами продовжиться» [18, с. 356].

Демократичні традиції та цінності слов’ян підкреслює в «Книзі Битія Українського народу» Микола Костомаров (1817–1885): «преж того королі були в їх вибрані урядники і не чванились перед народом… І панів у Славян не було, а були старшини, хто старіший літами і до того розумніший, того на

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 6(40) 2024

раді і слухають» [19, с. 645]. Національно-демократичним ідеалом для майбутнього українського суспільства кирило-мефодіївці змальовують козацьку республіку: «І не любила Україна ні царя, ні пана, а скомпонувала собі козацтво, єсть то істеє брацтво, куди кожний, пристаючи, був братом других – чи був він преж того паном, чи невольником, аби християнини, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибиралися на раді і повинні були слугувати всім по слову Христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками» [19].

Володимир Антонович (1834–1908) – один з організаторів Київської громади**,** зазначав, що суспільний ідеал українців охоплює правду, справедливість, громадську рівноцінність та самоорганізацію за типом козацької ради, де члени мають певну волю і раціональність, усі однакові й вільні [20, с.221].

Інтелектуальні підвалини української демократії заклав Михайло Драгоманов (1841–1895)**.** На його думку, загальними цілями українського суспільства мають стати: «Права людини і громадянина – як необхідна умова особистого достоїнства та розвитку; самоуправління – як основа руху до соціальної справедливості; політична свобода – як засіб для повернення української нації до родини націй культурних» [21, с. 60].

Видатний український поет, публіцист, громадський і політичний діяч Іван Франко (1856–1916) у своїй політично-філософській публіцистиці ставить демократію та права людини понад усе: «Покликом нашим у сю пору не може бути ані автономія sans phrase, ані федералізм, але все і всюди: повна політична воля і рівність кожної одиниці, забезпечення її людських прав» [22]. Він вважав, що душа і серце, свідомість і всі помисли кожного українця мусять бути в усій глибині просякнутими українською ментальністю, почуттям українства, незгасним духом українського національного буття, свідомістю історичного українського коріння [23, с. 405]. Жоден благородний ідеал у світі не може бути досягнутий неблагородними засобами: брехні, маніпуляцій, лицемірства. Тому він вимагає самопожертви і любові, патріотизму і самовідданої боротьби проти поневолювачів народу.

Михайло Грушевський (1866–1934) політичні ліберально-демократичні права і свободи людини доповнював моральними цінностями й «почуття тих великих моральних вартостей, які має здійснити Україна в своєму житті, щоб внести їх в життя людства, повинно бути провідною ідеєю, яка мусить запанувати над розумом, чуттям і уявою громадянства … , щоб воно стало його релігією, його найвищим добром» [24, с. 159]. Велич України, за Грушевським, полягає не в територіальній чи політичній площині, а саме в площині соціально-моральних вартостей [24, с. 160].

З точки зору В’ячеслава Липинського (1882–1931), національна ідея – це ідея побудови держави. Місією України він вважав поєднання ціннісно диференційованих регіонів в єдиному соціальному та політичному організмі і

Журнал «Перспективи та інновації науки»
(Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)
№ 6(40) 2024

застерігав політичну еліту, що, у разі відсутності в неї міцних зв'язків з культурою народу, її слабка історична пам'ять значно послаблює авторитет та вплив правлячої верхівки. Нація, якою керують подібні провідники, на думку Липинського, приречена на перебування в стані стихійного примітивізму та постійного «відродження» без логічного фіналу [25, с. 553].

Один із перших керівників Союзу визволення України – філософ, політичний діяч Дмитро Донцов (1883–1973), вважав, що тільки від наявності еліти, представники якої є шляхетними, мужніми та мудрими, залежить існування держави і нації: «Була та каста мудра, відважна і сильна морально, була і держава. Була вона слабка і вироджувалась – розпадалася і гинула держава. За моральним занепадом еліти слідує... заслужена кара нації» [26, с. 23]. Наявність державного організму, його успішне функціонування залежать, насамперед, від самого народу, його чисельності, духовного розвитку і державного інстинкту [27, с. 34].

Отже, роль демократії, як засвідчує історичний і сучасний досвід України та різних країн світу, ні в якому разі не зводиться лише до принципу політичного устрою або здійснення економічних реформ. Демократія – це певна система цінностей, спосіб політичного життя і мислення, що ґрунтується на постулатах рівності всіх перед законом і права кожного члена суспільства на життя, свободу і приватну власність.

Демократія як політичний процес та світогляд, стверджує А. Кудряченко, має ціннісне навантаження і постає ознакою «людського виміру». На практиці ціннісні підходи та орієнтації виявляються в тих оцінках, які людина застосовує до обставин, політичних подій та до самої себе [6, с.63].

Засвоєння демократичних цінностей може досягатися різними засобами: політико-правовими, культурно-мистецькими, економічними, морально-етичними, науково-освітніми тощо. Проте найефективнішим механізмом утвердження нової ціннісної моделі є освіта, що забезпечує перетворення зовнішніх (суспільно унормованих) світоглядних стандартів у внутрішню потребу особистості, формування світоглядних орієнтирів і переконань у процесі становлення людини як особистості. С. Русова писала у своїй праці «Дещо з філософії виховання» у 1918 р.: «Якщо ми потребуємо демократії, то мусимо для неї виховувати молодь для того, щоб ця молодь могла утворити новий, кращий гуманний світ... Гаслом нової школи є саморозвиток і соціальна служба – служба родині, громаді, державі, нації, людству» [28].

Впровадження демократичних цінностей в освітній процес передбачає перехід від ідеологічної, патріотичної спрямованості, підкріпленої емоційною компонентою, в усвідомлений механізм діяльності, враховуючи дотримання загальнолюдських цінностей, громадянську активність та зрілість. Водночас «засвоєння особистістю базових цінностей є важливим не лише для суспільства, але й для самої особистості, оскільки вони надають сенс життю, полегшують вибір правильних рішень, є стримувальним механізмом від

аморальних вчинків, створюють гармонію в житті людини на рівні внутрішнього світу та міжособистісної комунікації. Без цього неможливий моральний розвиток особистості» [30, с. 28].

Тож нині в Україні особливої актуальності набуває навчання демократії, виховання демократичних навичок і вмінь зі шкільної лави.

Висновки. У світлі євроінтеграційних прагнень України стає очевидним, що інтеграція передбачає те, що суспільство поділяє цінності, притаманні європейським суспільствам. Якщо громадянське суспільство є виразником та носієм соціально-політичних цінностей, як було зазначено вище, то у світлі процесів європейської інтеграції України ці цінності збігаються з поняттям європейських цінностей. А отже, розвиток громадянського суспільства в державі визначається тим, наскільки воно сповідує базові європейські цінності. Прагнення до ствердження європейських цінностей в Україні має стати найвищим ідеалом українського громадянського суспільства на шляху до побудови демократії та, власне, європейської інтеграції.

Демократія як загальнолюдська цінність – це форма людського буття в суспільстві, яка створює найсприятливіші умови для життєдіяльності людини. У населення, особливо у старої й нової бюрократії, немає традицій і звичок мислити і діяти відповідно до демократичних норм і принципів. Однак є одвічне прагнення людини до справедливого устрою життя, демократії, свободи, що й виступає головною гарантією їхнього досягнення. Тож формування демократичної ціннісної системи та розвиток демократії є взаємопов'язаними процесами: демократія як цінність, що об'єднує усіх громадян України є основою подальшого її розвитку.

Релевантність доробку класиків сьогоденню є значущою, оскільки, значна частина цієї спадщини присвячена осмисленню важливості демократії в освіті для розгортання процесів націє- та державотворення, що було і залишається животрепетним питанням протягом століть української боротьби за державну незалежність.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у детальному вивченні прогресивного досвіду країн Європи з формування демократичних цінностей у дітей та юнацтва.

Література:

1. Rustow D. A. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*. 1970. №3. P. 337–363

2. Габермас Юрген. *Філософський енциклопедичний словник* / НАН України, Інститут філософії імені Григорія Сковороди; редкол. В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, 2002. С. 102.

3. Schumpeter J. Capitalism, Socialism, Democracy. N.Y.: Harper and Brothers, 1962. P. 250.

4. Berdeau G. La democratie. Neuchatel, 1966. P.7.

5. Maranini G. Storia del potere in Italia. Firenze, 1983. P. 10.

6. Кудряченко А. І. Європейські демократичні цінності та їх вплив на розбудову громадянського суспільства в країнах Європи. *Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи:* збірник наукових праць. Київ: Фоліант. С.61–76.

7. Матусевич Т., Колесник Л. Демократія в освіті: ідеальне буття чи педагогічна реальність? *Філософія освіти.* 2019. № 1 (24). С. 115–127.

8. Матвієнко О.В., Цихмейструк О.М. Особливості організації навчання «через» демократію в освітньому середовищі закладів освіти. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. 2020. № 1 (19). С. 73–81.

9. Демократичні цінності в освіті: виклики та можливості в епоху пост-правди: матеріали доповідей та виступів учасників Міжуніверситетського круглого столу, м. Київ, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 10 квітня 2023 року. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. 32 с.

10. Демократія. *Політологічний словник*: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл / за ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонюка. Київ: МАУП, 2005. С.179–180.

11. Григорук Н. Демократичні цінності суспільства. *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід*: збірник тез ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (13–14 травня 2021 р., м. Тернопіль). Тернопіль: Вектор, 2021. С.80–83.

12. Шайгородський Ю., Меркотан К. Суспільна мораль як система цінностей. *Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі*: зб. нормативних актів України. Київ: Укр. центр політ. менеджменту, 2007. С. 5–20.

13. Мацціні Дж. Обов'язки перед країною *Націоналізм: антологія* / упорядк. О. Проценка та В. Лісового. Київ: Смолоскип, 2000. С. 56–62.

14. Латигіна Н. Ціннісний вимір демократії. *Вісник Львівського університету.* Філософські науки.2007. Вип.10. С.291–305.

15. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: монографія. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. 380 с.

16. Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. Київ: Знання України, 2003. Т.1. 364 с.

17. Прокопович Ф. Правда воли монаршей во определении наследника державы своей. *Історія вчень про право і державу*: Хрестоматія для юрид. вузів і фак. /уклад., заг. ред. Г. Демиденко. Харків: Легас, 2002. С. 342–347.

18. Козельський Я. Философические предложения. *Історія вчень про право і державу*: Хрестоматія для юрид. вузів і фак. / уклад., заг. ред. Г. Демиденко. Харків: Легас, 2002. С. 342– 347.

19. Костомаров М. Книги Битія Українського народу. *Історія вчень про право і державу*: Хрестоматія для юрид. вузів і фак. / уклад., заг. ред. Г. Демиденко. Харків: Легас, 2002. С. 644– 646.

20. Антонович В. Про часи козацькі на Україні. Київ: Дніпро, 1991. 238 с.

21. Історія української Конституції / Українська правнича фундація. Київ: Право, 1997. 464 с.

22. Франко І. Свобода і автономія. *Зібрання творів*: у 50 т.Т.45.Філософські праці. URL: https://litmisto.org.ua/?p=9602 (дата звернення: 27.03.2024).

23. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодьожі. *Зібрання творів:* у 50-ти Т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 401–409.

24. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. Київ-Львів, 1912. 248 с.

25. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 рр. Відень, 1926 (фотодрук Видавництва Булава в Нью-Йорку 1954 р.) 570 с.

26. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич: Відродження, 1991. 341 с.

27. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. Київ: Товариство Знання України, 1991. 48 с.

28. Русова С. Дещо з філософії виховання. *Вільна українська школа.* 1918 (рік перший). № 10 (червень). С. 306–316.

29. Кострюков С. В. Формування демократичних цінностей студентської молоді в трансформаційний період: автореф. дис. . . . канд. філософ. наук: 09.00.10. Київ, 2004. 17 с.

30. Невмержицька О.В. Виховання цінностей особистості в епоху культурних змін. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля.* Серія «Педагогіка і психологія». 2015. № 1. С. 25–30

References:

1. Rustow, D. A. (1970). Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics, 3,* 337–363.

2. Habermas Yurhen [Habermas Jürgen]. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk – Philosophical Encyclopedic Dictionary* (2002). (p. 102). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

3. Schumpeter, J. (1962). Capitalism, Socialism, Democracy. N.Y.: Harper and Brothers.

4. Berdeau, G. 1(966). La democratie. Neuchatel.

5. Maranini, G. (1983). Storia del potere in Italia. Firenze.

6. Kudriachenko, A. I. (2019).Yevropeiski demokratychni tsinnosti ta yikh vplyv na rozbudovu hromadianskoho suspilstva v krainakh Yevropy [European democratic values and their impact on the development of civil society in Europe]. *Istorychnyi dosvid stanovlennia instytutiv hromadianskoho suspilstva v krainakh Yevropy:* zbirnyk naukovykh prats – *Historical experience of the formation of civil society institutions in Europe:* a collection of scientific papers, (pp.61–76). Kyiv: Foliant [in Ukrainian].

7. Matusevych, T. & Kolesnyk, L. (2019). Demokratiia v osviti: idealne buttia chy pedahohichna realnist? [Democracy in Education: Ideal Being or Pedagogical Reality?]. *Filosofiia osvity – Philosophy of Education, 1 (24),* 115–127 [in Ukrainian].

8. Matviienko, O.V. & Tsykhmeistruk, O.M. (2020). Osoblyvosti orhanizatsii navchannia «cherez» demokratiiu v osvitnomu seredovyshchi zakladiv osvity [Peculiarities of organizing learning "through" democracy in the educational environment of educational institutions]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia –Bulletin of the Alfred Nobel University, 1 (19),* 73–81 [in Ukrainian].

9. Demokratychni tsinnosti v osviti: vyklyky ta mozhlyvosti v epokhu post-pravdy [Democratic Values in Education: Challenges and Opportunities in the Post-Truth Era]. (2023). *Materialy dopovidei ta vystupiv uchasnykiv Mizhuniversytetskoho kruhloho stolu: Materials of Reports and Speeches by Participants of the Interuniversity Roundtable.* Kyiv: Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova [in Ukrainian].

10. Demokratiia [Democracy]. *Politolohichnyi slovnyk*: *Political Science Dictionary* (2005). M.F. Golovaty & O.V.Antoniuk (Ed.). Kyiv: MAUP, 179–180 [in Ukrainian].

11. Hryhoruk, N. (2021). Demokratychni tsinnosti suspilstva [Democratic values of society]. *Tsinnisni oriientyry v suchasnomu sviti: teoretychnyi analiz ta praktychnyi dosvid – Theoretical Analysis and Practical Experience*: zbirnyk tez III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, (pp.80–83). Ternopil: Vektor [in Ukrainian].

12. Shaihorodskyi, Yu. & Merkotan, K. (2007). Suspilna moral yak systema tsinnostei [Public morality as a system of values]. *Pravovi zasady zakhystu osobystisnykh tsinnostei ta suspilnoi morali – Legal basis for the protection of personal values and public morality:* zb. normatyvnykh aktiv Ukrainy. (pp.5–20). Kyiv: Ukr. tsentr polit. menedzhmentu [in Ukrainian].

13. Matstsini, Dzh. (2000). Oboviazky pered krainoiu [Duties to the country] *Natsionalizm Antolohiia – Nationalism: an anthology.* O. Protsenko &V. Lisovy. (pp. 56–62). Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].

14. Latyhina, N. (2007). Tsinnisnyi vymir demokratii [The value dimension of democracy]. *Visnyk Lviskoho universytetu– Bulletin of Lviv University,10,* 291–305 [in Ukrainian].

15. Radchenko, O. V. (2009). *Tsinnisna systema suspilstva yak mekhanizm demokratychnoho derzhavotvorennia: monohrafiia [The value system of society as a mechanism of democratic state-building: a monograph*]. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr» [in Ukrainian].

16. *Filosofiia polityky: Khrestomatiia [Philosophy of politics: A textbook]* (2003). (Vols.1–4). Andrushchenko (Ed.). Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

17. Prokopovych, F. (2002). Pravda voly monarshei vo opredelenyy naslednyka derzhavы svoei [The Truth of the Monarch's Will in Determining the Heir to the State]. *Istoriia vchen pro pravo i derzhavu – History of doctrines of law and state : Khrestomatiia.* H. Demydenko (Ed.). (pp. 342–347). Kharkiv: Lehas [in Ukrainian].

18. Kozelskyi, Ya. (2002). Fylosofycheskye predlozhenyia [Philosophical proposals]. *Istoriia vchen pro pravo i derzhavu – History of doctrines of law and state: Khrestomatiia.* H. Demydenko (Ed.). (pp. 342–347). Kharkiv: Lehas [in Ukrainian].

19. Kostomarov, M. (2002). Knyhy Bytiia Ukrainskoho narodu [Books of the Battle of the Ukrainian People]. *Istoriia vchen pro pravo i derzhavu – History of doctrines of law and state: Khrestomatiia.* H. Demydenko (Ed.). (pp. 644– 646). Kharkiv: Lehas [in Ukrainian].

20. Antonovych, V. (1997). *Pro chasy kozatski na Ukraini [About the Cossack times in Ukraine]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

21. *Istoriia ukrainskoi Konstytutsii [History of the Ukrainian Constitution]*. Kyiv: Pravo [in Ukrainian].

22. Franko, I. Svoboda i avtonomiia [Freedom and Autonomy]. *Zibrannia tvoriv – Collected work.* (Vols.1–50). Vol.45. Retrieved from https://litmisto.org.ua/?p=9602 [in Ukrainian].

23. Franko, I. (1986). Odvertyi lyst do halytskoi ukrainskoi molodozhi [The fourth letter to the Galician Ukrainian youth]. *Zibrannia tvoriv –Collected works.* (Vols.1–50). Vol.45. 401–409. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

24. Hrushevskyi, M. (1912). *Kulturno-natsionalnyi rukh na Ukraini v XVI–XVII vitsi [Cultural and National Movement in Ukraine in the XVI-XVII Centuries*] Kyiv-Lviv [in Ukrainian].

25. Lypynskyi, V. (1954). Lysty do brativ-khliborobiv pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu. Pysani 1919–1926 rr. [Letters to Brothers Farmers about the idea and organization of Ukrainian monarchism. Written in 1919-1926]. [in Ukrainian].

26. Dontsov, D. (1991). *Dukh nashoi davnyny [The spirit of our antiquity]*. Drohobych: Vidrodzhennia [in Ukrainian].

27. Dontsov, D. (1991). *Istoriia rozvytku ukrainskoi derzhavnoi idei [History of the development of the Ukrainian state idea*]. Kyiv: Tovarystvo Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

28. Rusova, S. (1918). Deshcho z filosofii vykhovannia [Something from the philosophy of education]. *Vilna ukrainska shkola –Free Ukrainian school. 10,* 306–316 [in Ukrainian].

29. Kostriukov, S. V. (2004). Formuvannia demokratychnykh tsinnostei studentskoi molodi v transformatsiinyi period [Formation of democratic values of student youth in the transformation period]. *Candidate'sthesis.* Kyiv [in Ukrainian].

30. Nevmerzhytska, O.V. (2015). Vykhovannia tsinnostei osobystosti v epokhu kulturnykh zmin [Education of personal values in the era of cultural change]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia – Bulletin of the Alfred Nobel* University of Dnipropetrovs'k, *1,* 25–30 [in Ukrainian].